

CANKARJEVE POZNE DRAMATSKE ZASNOVE*

Neizpeljani načrti za odrska dela, ki so spremljali Ivana Cankarja domala v vseh obdobjih pisateljstva, bistveno dopolnjujejo podobo njegovega dramskega opusa v motivnem, miselnem in dramaturškem pogledu. Znano je, da je mislil na dramo o kmečkih puntih že v srednješolskih letih in ostal ji je zvest skorajda do kraja, vse dokler je želel delati za gledališče. Ob pisanju prvih dramskih besedil ga je spremljala kopa novih idej, ki niso bile nikoli uresničene, nekatere njihove prvine pa je vpletal kasneje v nova dela. Tako je mislil že zelo zgodaj na socialno tragedijo in na kmečko dramo.¹ Besede, s katerimi je opisal prvo, dajo slutiti nekatere značilnosti toliko let kasneje dosnovane *Lepe Vide* ali njenega prvega osnutka, *Hrepenenja*; v razmišljanju o drugi je miselno jedro kasneje dosnovane in nikoli napisane *Niobe*. Nič manj otipljiva ni motivna zveza med zgodaj snovano vedro igro *Moralni ljudje* in poznejšo farso *Pohujšanje v dolini šentflorjanski*. Še vse bolj razgibana pa je bila njegova misel na gledališče v na videz dramsko neplodnem obdobju med *Kraljem* (1901) in *Pohujšanjem* (1907). V tem času je snoval najmanj enajst del v dramski obliki in izbral je pri tem kar najbolj različna prizorišča, motive in zvrsti: vabila ga je tako domača preteklost kakor mitologija, dunajsko mesto, slovenska vas in ljubljanska cukrarna, kritičen pogled na meščansko družbo in lastno intimno življenje; želel je napisati zgled ljudske igre, kakor jo je sam pojmoval, mislil je na romantično komedijo, družbeno satiro, študentsko dramo in revolucionarno tragedijo.²

* Nadaljevanje predavanja na Cankarjevem simpoziju 7. decembra 1968 v Slovenski matici.

¹ Prim. Cankarjevo Zbrano delo III, 1967, 260.

² Prim. Cankarjevo Zbrano delo IV, 1968, 333; Izbrana dela IX, 1957, 482, 495, 505, 512, 534, 559.

1

Ko govorimo o poznih dramatskih zasnovah, mislimo na vse tiste načrte neposredno po farsu *Pohujšanje*, ki začenja drugi val njegovega dela za gledališče, potem na načrte ob pripravljanju poslednjih dveh dram, *Hlapcev* in *Lepe Vide*, pa tudi na tiste redke zamisli, ki so vabile Cankarja še potem, ko je z muko dokončal toliko let snovano tragedijo hrepenenja.

Prvi tedni po krstni predstavi šentflorjanske farse, bolj natančno: odmevi na ta gledališki dogodek v slovenski prestolnici, so dali Cankarju pobudo za še ostrejši obračun s tistimi, ki so krojili usodo umetnosti in umetnikov v deželi. Ohranil se je le droben fragment³ in tudi napisan je bil prav gotovo le ta začetek komedije ali epilog k farsu, kar je pravzaprav po svoji zasnovi, saj je postavil dramatik dejanje kar na gledališki oder, za kulise ljubljanskega gledališča; žarometi ne gore več, oder je zapuščen, kakor vselej po končani predstavi, na njem pa sta samo dve osebi nove komedije, ki ji je ime *Zalostni konec umetnosti*: pisatelj Ivan Cankar in junakinja njegove farse, prva igralka čudežne Jacinte, Josipina Kreisova. Ta dva sedita »med zaprašeno in umazano brkljarijo in na tisti blazini, na kateri sta nekoč sedela Peter in Jacinta«.

Cankar je v znanem posvetilu šentflorjanskih *Zgodb* Cirili Pleško-Štebijeji razložil vsebino in misel *Pohujšanja*, spregovoril o kritiki, ki jo je bil pripravljen sprejeti, vendar z omejitvijo »povedati bi bili morali to resnico drugi ljudje, nego so jo povedali«, hkrati pa je tam že naznanil novo farso: povedal je vse — iz kakšne pobude mu je zrasla misel nanjo, kakšno bo njeno dejanje in kje bo teklo:

»In ker so falotje govorili o čednosti, sem slekel rokavice, da jim odgovorim. Če boste spomladi ali jeseni v Ljubljani, Vam pokažem na odru *Zalostni konec umetnosti*. Zakaj glejte: tako so oblatili in okamenjali mojo umetnost, mojo ubogo in lepo Jacinto, da mi ne ostane drugega nič, kakor da jo prodam za trideset srebrnikov, če jih bo kdo dal zanjo. Predsinočnjem mi je kanila misel od neba, da sem se ji smejal kakor otrok. Vse slovenske umetnike z njih umetnostjo vred bom spravil na oder in v knjigo. To bo farsa v treh aktih ter s prologom in epilogom. V prologu bom Jacinto preoblekel v spokorniško haljo, v farsu jo bodo umetniki prodajali, v epilogu se bo pa videlo, da niso nič opravili. Scena: muzej ljubljanski, umetniška galerija; na stenah ne visé umo-

³ Obj. v Cankarjevih Zbranih spisih XII, 1951, 347—349.

tvori, temveč umetniki; nastopim jaz, v livreji služabnika ter razlagam slavnemu občinstvu zasluge in življenje obešencev. 'Tako, cenjeno občinstvo, sva si povedala, kar sva si mislila povedati. Klanjam se!' — Ko me je ta misel blagoslovila, sem zaspal tako mirno in prijetno, kakor da bi bil kralj. —⁴

Te besede so bile napisane v začetku leta 1908 in tisti čas je nastal tudi edini ohranjeni, najbrž nedokončani prizor. Njegov značaj je izpoveden, gre le za dialog brez dramskega obeta, le za prvi, neizbrušen zapis. Vsega je ohranjenih komaj dvajset replik. V zadnji govoru pisatelj svoji igralki, da je konec njune umetnosti in njune prijaznosti, sklene pa jo z besedami: »Tako ali tako — igra je izgubljena. Ne le za enkrat, temveč za zmirom.« Zdi se, kot bi veljale te besede hkrati za ravnokar začeto igro, ki je Cankar po tem prizoru, rojenem v prvi ihti, ni nikoli več vzel v roke. Ko je pisal 22. aprila 1908 Adi Kristanovi z Dunaja, da mora pred prihodom v Ljubljano »neko stvar dovršiti« in da bi jo rad »predaval«, preden pride v knjigo in na oder, je najbrže še mislil na to komedijo: »Najlepše bi še bilo, če bi se pri Tebi zbrala majhna poštena družba; to bi bil jako spodoben 'jour'. O tem še pišem, kadar bom natanko vedel, kedar pridem.«⁵ Nemara tudi še v sporočilu Štefki z Bleda 26. avgusta 1908, da mora zdaj predvsem začeti komedijo in jo kmalu končati;⁶ vendar, spričo prepletenih načrtov ni vselej lahko določiti, kam meri ta ali ona napoved in ob tem poslednjem sporočilu je verjetneje, da gre že za prvo misel na *Hamleta iz cukrarne*.

Ideji sami se Cankar še precej dolgo ni odrekel, zgodaj pa je opustil misel na dramsko obliko tega »žalostnega konca umetnosti«. Ob koncu leta 1908 je že zelo določno mislil na *Hamleta iz cukrarne*, vendar so besede o tem rokopisu, ki ni bil znan, dosedANJI komentarji nekajkrat povezovali s prej snovano komedijo,⁷ kot bomo še videli. Idejo pa je nameraval porabiti Cankar v docela drugačni obliki, ne dramski ne pripovedni: izšla naj bi knjiga, ki bi prinesla vse še živeče slovenske umetnike in pesnike v karikaturah. Besedilo je pisal (ali vsaj nameraval pisati) sam, karikature bi bile Smrekarjevo delo in nekatere (vsaj Ivana Cankarja in Vide Jerajeve) so bile že narejene, ena od teh, »Resnična podoba svetega Janeza Nepomuka z Vrhniške«, že tudi razstavljena pri

⁴ Cankarjevo Zbrano delo IV, 1968, 343.

⁵ Pisma III, 1948, 172.

⁶ Naša sodobnost 1956, 422, obj. A. Gspan.

⁷ Cankarjevi Zbrani spisi XII, 1931, 346; Pisma III, 1948, 176.

Schwentnerju.⁸ To je tista znana risba z gloriolo okoli glave in z rožnim vencem v rokah. Cankar je napisal Štefki o njej: »Mein Bild ist ein kompletter Jammer«, o knjigi sami pa: »Es wird ein hübsches Buch werden! —« Ko je januarja 1909 pripovedoval Mici Kesslerjevi o *Hamletu iz cukrarne*, ki se mu je sprevračal iz komedije v »grenko tragedijo«, je pripisal podobno opombo tudi o *Žalostnem koncu umetnosti*, ki je dobival zdaj novo podobo in drugačno ime, čeprav z enakim smislom: »In, Konkurz', kolikor je napisanega, ima humorja toliko, kolikor mrtev les življenja.«⁹ V maju je trdil v pismu Mariji Kesslerjevi, da je tretjina besedila napisana, »nun liegen die Blätter in der Schublade.«¹⁰

Tam so tudi obležali, če so bili res napisani. Ne komedija *Žalostni konec umetnosti*, ne satirični album *Konkurz*, nobeden od teh dveh načrtov ni nikoli dozorel za tisk.

2

Tudi misel na *Niobo* je bila vsaj v začetku našega obdobja, neposredno po krstu *Pohujšanja*, še vedno živa.

Prva sled sega prav v leto 1900: zelo verjetno so bile njej ali vsaj prvemu načrtu zanj namenjene pogosto citirane in nekajkrat tudi napačno komentirane besede: »Pisati hočem kmečko dramo; tisti žalostni vsesplošni bankerot...«¹¹ Določneje jo je snoval v že omenjenem dramsko neplodnem obdobju, največ v letih 1902—1904, ko si je zapisal v beležnico celo zgoščen, poenostavljen načrt.¹² Potem je misel opustil in se je znova poprijel šele po uspeli ljubljanski premieri komedije *Za narodov blagor*, ki mu je dala vrsto novih pobud za pisanje, namenjeno gledališču.

Že teden dni po premieri je zagotavljal, da bo v sedmih dneh, od božiča do novoletnih praznikov, napisal dramo, »tako dramo namreč, da bo ljudstvo trepetalo ob njenih gestah. In če se mi bo potem ljubilo, napišem drugo za nameček. Izrabiti je namreč treba, kar je sile v žilah...«¹³ Da gre pri tej drami za *Niobo*, priča le nekaj dni mlajše

⁸ Naša sodobnost 1956, 530, obj. A. Gspan.

⁹ Pisma III, 1948, 180.

¹⁰ Pisma III, 1948, 142.

¹¹ Prim. Cankarjevo Zbrano delo III, 1967, 260; IV, 279.

¹² Cankarjevo Zbrano delo IV, 1968, 335.

¹³ Cankarjevo pismo Izidorju Cankarju 21. decembra 1906, Pisma II, 1948, 480.

pismo, kjer jo imenuje z nekdanjim naslovom iz beležnice 1904: »Napisal sem že prvi akt drame, ki se ji pravi 'Nioba'. — Slovenska zemlja, mati, izgublja sinove« — tako je nakazal motiv slovenske variante antične zgodbe o Tantalovi hčeri, ki je izgubila sedem sinov in sedem hčera. »Tako še nikoli nisem risal matere, niti ne v 'Na klancu'.« Vse je bilo že natančno premišljeno in pisateljevo stremljenje ni bilo skromno: »Delam z veliko skrbjó, ker hočem, da vidi to dramo svet in ne samo Ljubljana. Bral jo bom najprej svojemu dekletu; če bo ta jokala, bo stvar sankcionirana. — Plot sem postavil tako tesán in visok, da sem se skoro približal stari francoski tesnóci. Vse dejanje je omejeno na par dni in na ozek prostor; oseb ni več kot pet. En sam, sin' nastopi (poslednji seveda), tako da začnjam tam, kjer je že višek tragike. — Ampak treba bo izbornih igralcev, resničnih umetnikov! Doseči moram, da bo igrala mater Adela Sandročkova v Berlinu; nemški prevod bom sam napravil. —«

Bil je ves prevzet od te snovi. Ko je že postavil piko in pomišljaj, je še dodal v novem odstavku: »Ko sem dramo že pisal, se mi je čudno zazdelo, da še noben velik dramatik ni postavil *matere* pred rampo, ali boljše rečeno: materinske tragike. To me je naravnost osupnilo in zdaj se moram natančneje ozreti po literaturi. —«¹⁴

Tudi svojemu založniku je zatrjeval še tisti mesec, 27. januarja 1907, da je prvi akt že s svinčnikom napisal, uprizoritev *Blagra* pa da ga je oplašila: »Po velikem vspehu komedije pričakujejo gotovo vsi nekaj prav posebnega.« Da pa bo založnik vedel, da bo ta drama »morda res nekaj velikega«, mu je v pismu razložil idejo:

»Naša slovenska zemlja je Nioba, ki ji je izgubljen otrok za otrokom. 'Nioba' je kmečka mati v kaki dolenjski ali notranjski vasi; vsi so šli, drug za drugim, ostane samo še velikanski up: lemenatar. Gledam, da se razodene že vsa tragika v tem pristno slovenskem upanju. Ampak tudi lemenatar vrže vse od sebe in grè — tukaj se začnè in konča drama. Če si bral mojo povest 'Na klancu', boš to mater že zdaj razumel. — Predmet sam je globoko tragičen, simbol umirajoče in zapuščene slovenske zemlje pa je vseobsežen. — Prvi akt Ti pošljem takoj, ko bo napisan s tinto.«¹⁵

¹⁴ Cankarjevo pismo Izidorju Cankarju, 2. januarja 1907, Pisma II, 1948, 482.

¹⁵ Pisma II, 1948, 212.

Sredi februarja, ko se je že odpravljajal zaradi volitev v domovino, je želel končati prej vsaj glavna dela: »Tudi ‚Niobo‘ bi rad spravil pod streho.«¹⁶ Mislil je v Ljubljano »kvečjemu za par dni«, ostal pa je doma dobre tri mesece. Marsikatero delo mu je zastalo, tudi *Nioba*.

Govorilo pa se je o tej Cankarjevi zasnovi že toliko, da so jo začeli na jesen 1907 najavljati celo časniki, tudi zunaj Slovenije. »Rdeči prapor« je objavil že 23. avgusta informacijo o prihodnji gledališki sezoni, ki da »obeta marsikaj lepega« in za katero Cankar »izdeluje tudi dve izvirni drami, ‚Niobo‘ in ‚Hrepenenje‘«. Podobno napoved beremo v tedniku »Naš list« 18. oktobra, »Ljubljanski zvon« pa je povzel svojo beležko v rubriki »Med revijami« po »Brankovem kolu«, ki je izhajal v Sremskih Karlovcih in ki je kdove odkod dobil docela napačne informacije o svetu, kjer naj bi teklo dejanje nove drame: »Ugledni slovenski književnik Ivan Cankar piše novo socijalno dramo v 5 dejanjih, z naslovom ‚Nioba‘, ki je zanjo zajel snov iz velikomestnega [!] življenja.« Nemara je zavedel poročevalca Cankarjev namen, da prevede dramo v nemščino; v tej zvezi je pripisal še informacijo, da jo namerava pisatelj izročiti upravi dunajskega dvornega gledališča, vedel pa je tudi to, da se bo tam — »vršila prva predstava«.¹⁷ Tudi Čehi so bili malo kasneje že informirani, res od slovenskega dopisnika (dr. Dermote) o novih dramah, ki da jih pripravlja naše gledališče in med katerimi »budi nevjedni zajem«¹⁸ prav *Nioba*.

Novi gledališki intendant Friderik Juvančič, ki je želel po uspehu *Blagra* kar najbolj na široko odpreti vrata, zaprta Cankarju toliko let, je dramo vpisal po vsem tem v svoj repertoarni načrt za novo sezono in se je živo zanimal zanjo; kakšna bo, to ga ni skrbelo — zanj so bili važni termini. Že 3. oktobra 1907, ko je komaj zaživelo novo delo v gledališču, se je oglasil pri pooblaščenem zastopniku našega dramatika in ta, Lavoslav Schwentner, je brž obvestil pisatelja: »Pravkar je bil Juvančič tu ter je povprašal po ‚Niobi‘ in ‚Hrepenenju‘. Na repertoarju ima namreč oboje.«¹⁹ Vprašanje ni prišlo ravno ob najbolj primernem času, saj se je Cankarju prav v tistih dneh »rodilo ter je čudno hitro dozorelo« — *Pohujšanje*. Delal je *Niobo*, tako je odgovarjal založniku,

¹⁶ Pisma II, 1948, 215.

¹⁷ Ljubljanski zvon 1907, 511.

¹⁸ Slovanský přehled 1908, 240.

¹⁹ Pisma II, 1948, 227.

pa jo spet za nekaj dni spravil v miznico (to se pravi, odložil je misel nanjo), nikakor pa se ji ni odrekel: »Ampak na vsak način mora tudi tá drama še letos na oder!«²⁰

Kar se tiče farse, Cankar ni pretiraval: še tisti mesec je bil rokopis pri Schwentnerju. Odpravljal se je v domovino, vendar trdno odločen, da še prej, najkasneje v treh tednih, odpošlje *Niobo*.²¹ Že dva dni pozneje, 30. oktobra, je celo priganjal založnika, naj da komedijo hitro tiskarju,²² drugače ga še prehiti z novo dramo. V gledališču se niso kar nič obotavljali. Časopisne napovedi, ki so imele svoj vir kajpada v intendantovi pisarni, so čisto natančno najjavljale premiero *Pohujšanja* za 21. december (in tako je tudi bilo), premiero *Niobe* pa za — drugo polovico februarja!²³ Cankar je v pismu Antonu Dolarju priznal, da je obljubil rokopis za začetek januarja, vendar: »Najhujše je, da ob teh skrbih ne morem tako pisati, kakor bi rad.«²⁴ Pismo je bilo odposlano v zvezi s posojilom, odtod tako pojasnilo. Gotovo pa denarne zadrege niso bile pglavitni razlog, da je tako dolgo odlagal pisanje te drame, ki je tako rekoč do kraja dosnovana živela v njem. Adi Kristanovi je dal — 14. januarja 1908, istega dne kakor Dolarju — bolj zaupno pojasnilo, ki govori o globljih razlogih: »Z ‚Niobo‘ kar ne morem naprej — vrag vedi, kaj je to! Zdi se mi zmirom, da je moja vest preobčutljiva.« Se vedno pa je bil namen trden: »Sédel bom in bom pisal, pa bodi kakorkoli!«²⁵ In teden dni kasneje, na isti naslov, še bolj zaupno: »Z ‚Niobo‘ gre počasi. Čudno je, da človek najtežje dela, kadar bi delal rad najboljšo. Nekaj posebno lepega bi rad napravil, pa sem prepričan, da se mi bo vse skupaj ponesrečilo. Prvotna impulzivna ideja bo popolnoma izginila in ostala bo samo pusta doktrina. —«²⁶ In spet teden dni kasneje, spet v zvezi s posojilom, zagotavlja Dolarju, da bi odplačal prvi del že meseca marca, ko izide drama. Razumljivo je, da je v tem pismu pisatelj samozavestnejši tako glede obsega opravljenega dela kakor tudi

²⁰ 9. oktobra 1907. Pisma II, 1948, 229.

²¹ Cankarjevo pismo Schwentnerju 28. oktobra 1907, Pisma II, 1948, 234.

²² Pisma II, 1948, 237.

²³ Slovenija 12. decembra 1907.

²⁴ Pisma II, 1948, 513.

²⁵ Pisma III, 1948, 159.

²⁶ Pisma III, 1948, 160.

glede uspeha: »Te dni baš dovršujem ‚Niobo‘, ki mislim, da se mi je posrečila.«²⁷

Samo še enkrat je omenil to svoje delo, natančno mesec dni zatem, 28. februarja 1908 Lavoslavju Schwentnerju: »V dokaz, da čisto brez dela tudi kljub srdi in žalosti ne morem živeti, pošljem v kratkem na ogled prvi akt ‚Niobe‘.«²⁸ Takrat je gotovo na čisto napisal — s črnimolom in skorajda brez vsakega popravka — tiste štiri liste, ki so se ohranili v zapuščini. Potem je misel opustil, vsaj spregovoril ni nikoli več o njej, tudi takrat ne, ko je govoril o svojih neizpeljanih zasnovah, posebej še o puntarski drami.

Žal ne vemo, kakšen je bil tisti s svinčnikom napisani prvi akt, niti ni gotovo, če je bil sploh do kraja napisan, saj je poslal avtor tako zagotovilo edinole založniku. Da ni drame nikoli »dovrševal«, ne s svinčnikom ne s peresom, je gotovo, pa če je bila zasnova še tako do podrobnosti premišljena. Nekaj pa je gotovo: fragment, ki je pred nami,²⁹ je vse prej kakor bežen koncept, pravo nasprotje je nedomišljenemu začetku *Žalostnega konca umetnosti* ali v naglici skiciranemu prvemu dejanju *Hamleta iz cukrarne*. Tu bi ne bilo treba popravljati nobene besede; ekspozicija s tremi sosedomi, tremi »Niobami«, je pisana v monumentalnem, skorajda obredno patetičnem slogu, ki se ujema s simbolom, hranjenem v naslovu drame; drugi prizor, dialog med Francko in njenim fantom, je postavljen na trdnejša, manj dvignjena tla, v to slovensko kmečko izbo, ki ima nizek strop in prstena tla, kakor je zapisal avtor na začetku. Pisan pa ni nič manj skrbno, čeprav se zdi nedokončan; Cankar je dal govoriti Franckinemu fantu, ki je po imenu in po podobi bližji sorodnik njegovemu Tonetu Amerikancu iz *Križa na gori*, še besede, ki kažejo smer, v kakršno naj bi rasla drama: »Ampak po pravici je treba govoriti, brez laži, zato da se vse spozná in da ne bo potem ne zamere ne žalosti.« Drama naj bi bila po prvotni zasnovi tragedija »umirajoče in zapuščene slovenske zemlje«, pozneje pa je prevladala pisateljeva želja po povečanju materine podobe. Če naj bi res upodobil v njej hkrati brata,³⁰ kar je bilo spočetka poudarjeno celo

²⁷ 27. januarja 1908, Pisma II, 1948, 514.

²⁸ Pisma II, 1948, 240.

²⁹ Obj. Fr. Stele, Dom in svet 1924, 134—135; Cankarjevi Zbrani spisi XIV, 1932, 7—13.

³⁰ Prim. L. Kraigher: Ivan Cankar, Studije o njegovem delu in življenju, spomini nanj I, 1954, 708.

v imenu drame (*Lemenatar*), mu je bilo to gotovo ena izmed vzpodbud za pisanje tega dela, pa nemara tudi eden izmed poglavitnih vzrokov, da ni mogel dopisati svoje drame — po pravici, brez laži, da ne bo ne zamere ne žalosti...

Po vsem, kar je Cankar povedal ob snovanju te umetnine, pa tudi ob samem prebiranju ohranjenega zapisa je gotovo, da je podoba njegovega celotnega dramskega opusa brez tega dela nepopolna. *Nioba* bi ne pomenila le novo snovno in slogovno prvine v Cankarjevi dramatiki, temveč prav gotovo tudi enega izmed njenih žlahtnejših vzponov.

3

Mnoge svoje dramske zasnove, tudi take, ki jih nikoli ni začel pisati, Cankar zelo nedvoumno najavlja. Najpogosteje prav *Niobo*, kakor nam pričajo ravnokar navedena zagotovila o tej širokopotezno snovani umetnini. *Hamleta iz cukrarne* — in ta je med ohranjenimi fragmenti najobsežnejši — pa niti enkrat ne opisuje ne s tem ne s kakim drugim imenom, za katerim bi lahko slutili ta načrt. Kot smo že omenili pri *Žalostnem koncu umetnosti*, ni mogoče do kraja zanesljivo določiti, katere besede v pismih 1908. leta še merijo na to farso, za katero je dala pobudo krstna predstava *Pohujšanja*, in katere se že vežejo s *Hamletom*. Odtod tudi določena nejasnost v dosedanjih komentarjih glede geneze omenjene farse, Cankarjevega satiričnega besedila s Smrekarjevimi karikaturami, ki naj bi mu bilo ime *Konkurz* in pa te nove komedije, ki se je pozneje sprevrgla v »tragedijo«. Izidor Cankar tega fragmenta, *Hamleta iz cukrarne*, očitno ni poznal. Ne samo, da ga ni objavil med fragmenti v Zbranih spisih, tudi v opombah ni o njem nobene besede. Da ni hotel tako ravnal, pričajo opombe k Pismom iz zadnjih dni 1908. leta: tam pripisuje Izidor Cankar nekatere pisateljeve misli, za katere je ob prebiranju rokopisa *Hamleta iz cukrarne* do kraja jasno, da so lahko v zvezi edinole z njim, prejšnjim zasnovam — *Žalostnemu koncu umetnosti* in *Konkurzu*.³¹ Tako je ostal ta najobsežnejši in najzanimivejši Cankarjev dramski fragment domala neraziskan vse do Kraigherjevega opisa in delne objave v letu 1953 in 1958,³² zdi pa se tudi, da je bil še takrat zelo subjektivno komentiran (junak komedije, Vehovec, da je le podoba v

³¹ Pisma III, 1948, 176.

³² Bori 1953, 214—227, v Kraigherjevi knjigi II, 1958, 279—292.

ogledalu pesnika samega; pesnik nastopa z imenom Schweiger — molčičnež) in njegov pomen previsoko ocenjen (da je več povedal v njem kakor v vsem *Novem življenju*).

Verjetno ima Boris Merhar prav, ko veže pisateljevo zagotovilo Štefki na Dunaj, da mora (26. avgusta 1908) začeti in kmalu končati komedijo³³ — že s snovanjem, četudi še ne s pisanjem *Hamleta iz cukrarne*.³⁴ Zelo jasne pa so danes, ko jih prebiramo hkrati s tem rokopisom, vse trditve, obljube in opravičevanja v pismih iz zimskih mesecev 1908–09. V decembru je zagotavljal Mici Kesslerjevi, da bo že čez teden dni poslal komedijo Schwentnerju, vendar: »O žalost! Mnogo slabša je, nego sem upal; kar nič je nisem vesel.«³⁵ Cankar je mislil pri pisanju »komedije«, to se pravi njenega prvega dejanja, prav na naslovljenko tega pisma; njenih potez v Tili ni težko prepoznati, razen tega je napisal avtor v prvotnem konceptu (in pozneje prečrtal) kar naravnost njen naslov (»Sinoči sem šel po Rimski cesti«) in začrtal na sedmi strani rokopisa celo njen portret,³⁶ imenitno zadet skorajda z eno samo potezo. Da je mislil pri pisanju na svojo novo simpatijo, tega v pismu ne prikriva. četudi se hkrati že zaveda, da mu delo ne gre v klas: »Tudi Vas sem mislil opisati — pa me je zdaj sram! Kako bi? Svoje čustvo poznam, Vaše oči, Vaš obraz, Vaše kretnje — toda Vaših besed sem slišal komaj sto; in komaj boječ slutim, kaj je v Vašem srcu. Zato bo tisti obraz premalo živ. Saj je vseeno!« V drugem pismu, še isti mesec, pripoveduje o tem, kako je praznoval v dunajski rotovški kleti drugi akt komedije (ki mu je takrat bržkone dozorel v mislih), zraven gradil tretji akt (pač razmišljal o njem) in zdelo se mu je, da ga je dobro zgradil (domislil). Ne samo Mici Kesslerjevo, tudi samega sebe je hotel upodobiti; avtobiografskih črt v besedilu ni mogoče prezreti, pa tudi to pismo govori o njih: »Kakor bi Vas ne mogel pravilno in po pravici narisati, tako bom v tej komediji zgrešil tudi sebe. Vzeti sem si hotel junaka iz ogledala, ampak bojim se, da bo vsem drugim bolj podoben nego meni. In še to je slabo: zato, da bi kdo ne rekel: glejte, idealiziral se je, — sem napravil junaka nadvse zopernega in zaničevanja vrednega; puhlega čvekača, ki se smatra sam za strašno duhovitega in blagega, pa je nečimern sebičnež in drugega nič. Če ga vsaj nekoliko ne ublažim, bo z njim

³³ Naša sodobnost 1956, 422, obj. A. Gspan.

³⁴ Cankarjeva Izbrana dela IX, 1957, 535.

³⁵ Pisma III, 1948, 176.

³⁶ Obj. L. Kraigher v drugem delu citirane knjige, za str. 256.*

samim tudi komedija nesimpatična; in to ne sme biti!»³⁷ V pismu, odposlanem kmalu po Novem letu (vsa ta pisma so nedatirana) govori pisatelj o svojem dolgočasnem in neveselem življenju, o vplivu vsega tega na njegovo pisanje in posebej o komediji, ki se mu je odmikala od prvotne zasnove: »Najbolj me jezi, da je tista siva in težka štimunga zdaj tudi na mojih delih; iz nameravane komedije je postala popolna in grenka tragedija.«³⁸ Podobno je pisal še komu; tudi Vidi Jerajevi očitno ni prikrival, da dobiva delo bridkejše poteze — tako vsaj lahko sklepamo iz njenega odgovora 11. februarja 1909: »Toži se mi samo še po tisti Vaši *obljubljeni* sentimentalni noveli, po novi 'tragikomediji' (!) in če hočete — po Vas samih!»³⁹ »Tragikomedijo« je dala Jerajeva v narekovaj in pripisala klicaj v oklepaju, kar da slutiti na poseben poudarek že v Cankarjevem neohranjenem pismu.

Ohranjeni začetek drame je nastal prav gotovo že ob koncu leta 1908, tisti čas, ko je Mici prvič poročal o tem in ji hkrati že zaupal, da je opravljeno delo mnogo slabše od prvega upa. Kar je napisal, je napisal prav gotovo do takrat. Potem dela več mesecev ne omenja, napisal pa je prav takrat »Siromaka Matijo,« spet avtobiografsko »novelico« o vrnitvi k Štefki v decembru 1908, v njej »samo dekoracije za silo premenil, drugače pa bodi vse, kakor je bilo« in jo poslal Zbašniku za februarSKI zvezek »Ljubljanskega zvona.«⁴⁰ V aprilu obljublja založniku *Marto* in znova *Konkurz*, načrt za satirični album s Smrekarjevimi risbami, ki seveda že dolgo ni več v zvezi z nekdanj zamišljeno farso.⁴¹ Poleti, ko govori že o *Kurentu*, znova najavlja »satiro o 'Konkurzu',« pa tudi *Hamleta iz cukrarne*, čeprav še vedno brez kakršnega koli imena.⁴² In, kar je še posebno značilno: ne samo prijateljem, tudi založniku govori kaj malo vzpodbudno o tem delu: »Lahko bi Ti že hkrati poslal tudi vsaj prva dva akta komedije. Ali sam vrag vedi, kaj je z njó! Pišem jo ponoči s svinčnikom, kadar sem drugega dela sit; predaval sem tudi že posamezne oddelke, ali jaz sam sem skrajno nezadovoljen. Zmirom je to: če hočeš napraviti stvar posebno imenitno, izgubiš zaupanje sam vase! Morda prav zato Ti pošljem v kratkem en del, da

³⁷ Pisma III, 1948, 178.

³⁸ Pisma III, 1948, 180.

³⁹ Neobjavljeno pismo v NUK, Cankarjeva zapuščina.

⁴⁰ Pisma II, 1948, 465.

⁴¹ Pisma II, 1948, 242.

⁴² 27. junija 1909, Pisma II, 1948, 245.

Schweiger [Schwentnerjev književni svetovalec] ali kdo drugi izreče svoje mnenje.«

Skrajno nezadovoljen — take sodbe o svojem delu v pismu samemu Schwentnerju Cankar skorajda nikoli ni zapisal. In če je njemu govoril o neuspehu, lahko verjamemo, da je bil zares prepričan o tem. Ta »posebno imenitna stvar«, ki je živela v njem in terjala izpoved v dialektški obliki, ni in ni mogla dozoreti, snov se je vse preveč vezala z dogodki, ki še niso sodili v preteklost, vse preveč je bilo intimnih niti, ki so se trgale in zapletale, ko jih je hotel naravnati v urejen svet odrskega prostora. Vse kaže, da je tisti čas — v zgodnjem poletju 1909 — dokončno opustil misel na to »komedijo«, pero pa je odložil vsaj že pol leta prej.

Ohranjeni rokopis,⁴³ ki je od maja 1948 v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani, ima dvanajst strani. Do sredine četrte je pisan s črnilom, od tam naprej s svinčnikom, kakor je avtor posebej poudaril v pismu založniku. Osrednji del dejanja, dialog med Vehovcem in Schweigerjem, je bil vstavljen pozneje. Delo je označeno kot komedija in obljublja štiri dejanja z epilogom. Oseb je deset, šest moških in štiri ženske; od teh Milena in Suhadolnik v ohranjenem prvem aktu še ne nastopita.

Motivno se ta »prvi akt« res precej tesno veže z romanom *Novo življenje*, ki ga je napisal Cankar neposredno pred tem. Prav tiste dni, ko se je v drugi polovici decembra 1908 vrnil na Dunaj in od tam prvičkrat določneje omenjal novo odrsko delo, četudi še brez kakršnega koli naslova, je dobil iz Ljubljane ravnokar dotiskane pole romana. V osnovi gre za isto podobo: za vizijo pesnikovega življenja, kakršnega bi mu bilo živeti, ko bi poslušal glas vesti, se oženil z dunajsko nevesto in se preselil z njo v domovino, pa blodil razpet med dolžnostmi, za kakršne ni bil uglašen, in med novimi željami, ki so ga zmedle prav v tistem poletju pred vrnitvijo v ottakrinsko predmestje. Blizu so si tudi posamezne osebe: osrednja postava z lastnostmi pisatelja samega, ki jih ni težko prepoznati, čeprav je v drami namenoma, da bi se izognil očitku idealiziranja, »napravil junaka nadvse zopernega in zaničevanja vrednega«; pa tudi nekateri stranski značaji (Miranda-Felicitas, Bekš-Mikš in dr.). Vzporednost med našo dramsko zasnovo in novim romanom, ki

⁴³ Ms 822, št. 26; Dar ministrstva za prosveto vlade LRS maja 1948.

jo je razpletal Lojz Kraigher ob prvi, četudi le delni objavi dialogov,⁴⁴ pa ni edina. Temeljna misel (»Kam — v ječo, ali v daljavo? — S hrepenenjem — pa vse drugo v brezdnost!«), jo tesno veže z večnim motivom *Lepe Vide* oziroma z že prej napisanim, pa odloženim prvim dejanjem *Hrepenenja*. Predvsem pa je v rodu s tem dramskim fragmentom okoli in vzdusje, to »tiho domovanje umetnikov«, kakor ga obzirno imenuje Tila ali, kakor brez ovinkov pove Vehovec, »ta siva ječa, to strahotno pribežališče izgublencev«, umetnikov, »od ljudi zavrženih, od Boga češčenih«. Simbolika naj bi bila tudi v samem naslovu drame: *Hamlet* je pisatelju sinonim za omahljivost med »ječo« in »daljavo«, ki vodi njegovega neodločnega junaka, *Vehovca*. In ta Hamlet, ta Vehovec »iz cukrarne« (misel, graditi dramo s tem naslovom, se ne zdi prav srečna in nemara je tudi to branilo pisatelju, da bi našel in prav razpletel svojo nit) — ni samo doma »iz cukrarne«, še vedno je pripet na življenje »v cukrarni«. Misel o tem »pustem in sivem zidu«, ki jo razodeva Vehovec Tili, ni nova: »Več bi vedel povedati o prešernem smehu in razuzdanih besedah, nego o solzah in tožbah. (...) Videl jih je, ko so umirali, videl jih je, ko so ljubili, in tudi pijanih je videl veliko. Pa molči.« Cankar je vedel, da ne govori prvič o tem, in sklenil je svojo pripoved: »Zastarél rekvizit iz zastarele slovenske tragedije.«

Kompozicija tega »prvega akta« je neenotna in očitno še ni bila dosnovana, ko je Cankar začel pisati, četudi ni bila taka njegova navada. Prve strani, vse do osrednjega dialoga, so izrazita, razpotegnjena ekspozicija z mnogimi do kraja neizbrušenimi replikami, ki pa zelo ostro zarišejo vzdusje. Šele malo pred koncem, ko nastopi Tila, za hip zazveni poezija, pa če še tako grenka. O nedomišljeni kompoziciji pa govori predvsem srednji del akta, tiste strani, ki so označene v rokopisu kot »5 a, b, c«; te so bile v celoti dopisane in vstavljene, torej niso bile v prvotni zamisli, je pa v njih izpovedno jedro komedije, ki se je prav s tem dokončno sprevrgla v »popolno in grenko tragedijo«.

Ta prizor je izpoved, obračun, odkrit pomenek s prijateljem, nemara tudi posredno z lastno vestjo. V tem prizoru se dialog strezni, uredi, stopi na trdnjše tla. Vendar, še vedno daje ves ta zapis vtis nedodelanega koncepta, kakršnih je malo med Cankarjevimi, med dramskimi fragmenti pa mu gre prav gotovo izjemno mesto. *Nioba* na primer, kakor je drobna in na pogled malo pomembna, je naravnost monumen-

⁴⁴ Ivan Cankar, Študije o njegovem delu in življenju, spomini nanj, II, 1958, 285.

talno zasnovana in tiste štiri strani bude prepričanje, da je pisatelj do podrobnosti vedel, kaj hoče. *Hrepenenje*, če poiščemo še drug primer, je s svojim ohranjenim prvim dejanjem res primer veliko manj poetične drame od kasnejše *Lepe Vide*, vendar ne gre toliko za *slabšo*, kakor predvsem za *drugačno* zasnovo, za veliko trdnjši, ostrejši, odrsko celo porabnejši koncept, četudi brez poetičnega čara kasnejše drame. S tem *Hamletom iz cukrarne* pa je vse drugače. Tudi ko bi ne imeli v rokah avtorjevih omahljivih izjav v pismih zaupnim in celo poslovnim prijateljem, bi že iz dela samega lahko razbrali, da gre za nedonošeno dete, rojeno v urah brezupne razpetosti na kolesju življenja. Predvsem pa bremeni to pisanje pravi cvetober banalnosti, kakršnih ni prav v nobenem objavljenem Cankarjevem delu, niti v variantah, kjer je pisatelj taka mesta s prav presenetljivim občutkom sproti brisal in našel vselej prejšnjim manj uglaženim mestom žlahtnejši izraz. Prav v tem je eden od poglobitvinih razlogov, da se je pisatelju samemu delo uprlo. Še nekajkrat je, kot smo videli iz navedenih pisem, mislil znova zastaviti pero, kmalu pa je spoznal, da bi bilo tako početje jalovo. Konec junija 1909 je še zadnjič omenjal *Hamleta iz cukrarne*, četudi že brez upanja, da bi delo končal. Kmalu zatem je dozorela v njem nova drama in napisal jo je brez omahovanja: v začetku septembra je že najavil iz Sarajeva *Hlapce* in v dveh mesecih sta imela založnik in gledališko vodstvo v rokah to novo dramo, »zgrajeno od kamna«.

4

Ko so bili v začetku leta 1910 *Hlapci* dotiskani, je bila Cankarju njihova gledališka usoda že do kraja jasna. Vrata so se spet trdno zapahnila, to pot ne po krivdi intendance, temveč cenzurnega sveta deželne vlade; že samo to dejstvo in pa vsi zapleti okrog tega so mu dali novo misel. Verjetno je bilo nekaj podobnega kakor po premieri *Pohujšanja*: takrat so ga psovke, ki jih je moral prebirati dan za dnem, vzpodbujale k snovanju nove farse, ki ji je dal že ime in napisal prve strani — *Žalostni konec umetnosti*. V usodo *Hlapcev* pa ni posegel samo dnevni tisk ali nenaklonjenost v gledališkem vodstvu, »cenzura meščanskih rodoljubov«, kot je pisala Zofka Kvedrova ob krstni predstavi komedije *Za narodov blagor* v Pragi,⁴⁵ temveč politična oblast. Z vsem tem je

⁴⁵ »Meziakti«, program Pištčkovskega divadla v praškem Narodnem muzeju.

prav gotovo v zvezi misel na novo dramo, ki pa jo pisatelj enkrat samkrat omenja. Že naslov je tako nedvoumen, da jasno kaže na zvezo med prejšnjo in novo dramo: *Gospodarji*. Gospodarji, tisti, ki so krojili usodo drami o hlapcih, naj bi bili junaki novega odrskega dela — taka razlaga je prav gotovo verjetna. Že prve dni februarja, ko je ravnokar prebral oceni v novih zvezkih »Ljubljanskega zvona« in »Doma in sveta«, Dolarjevo in Lenardovo, je v pismu Antonu Dolarju glosiral obe: ob »Zvonovi« je bil vesel, da je »vendarle enkrat bral krščanski referat o svoji knjigi«, za anonimnega avtorja kritike v katoliški reviji pa je sodil, da »dr. L. je tak, da je z njim vsaka polemika nemogoča« in ob koncu je pripomnil: »Še dobro je, da kažejo svojo nagnusno goloto tisti, ki danes naši domovini gospodarijo.« Prav s to besedo pa se veže misel in ime nove drame, o kateri pravi avtor v naslednjem odstavku: »Koj ko se mi denarne stvari malo preongavijo, napišem novo dramo: 'Gospodarji'. To bo generalni obračun z vsemi našimi kanaljami. Ali take reči morem pisati le tedaj, kadar sem popolnoma miren. 'Hlapce' sem napisal, ko sem bil gost svojega brata v Sarajevu. Oj, na kakih hribih bi mi že stali, ko bi ne bilo vsakdanjih črnih skrbi.«⁴⁶

Generalni obračun z vsemi tistimi, ki so gospodarili naši domovini v letu 1910 — to naj bi bila snov novi Cankarjevi drami. Zasnova, rojena v prvem navalu ogorčenja ob usodi *Hlapcev*, je ostala žal neizpeljana, tako kakor mnogi Cankarjevi načrti za gledališče. Vsakdanje črne skrbi so bile gotovo samo eden izmed razlogov za to, da pisatelj ni prijel za pero; s kakšnim upanjem naj bi pisal dramo o gospodarjih, ki so *Hlapcem* zabranili srečanje z gledališkim občinstvom? Bila bi to v najboljšem primeru le nova knjiga, pripravljena za postumno uprizoritev.

V razmeroma kratkem obdobju med *Hlapci* in *Lepo Vido* je bila misel na dramo o gospodarjih edina nova dramska zasnova. Še vedno pa se je oglašala tudi v tem času in še celo po zakasnelem rojstvu *Lepe Vido* stara, nikoli uresničena želja, da bi postavil na domači oder tragedijo o kmečkih puntih. O taki drami, ki naj bi z novega zornega kota osvetlila vabljivo obdobje domače preteklosti in ki ji je kasneje menda dal že tudi ime — *Stara pravda*, je razmišljal, še preden so bile napisane *Romantične duše*, misel nanjo ga je spremljala v »dramatsko

⁴⁶ Pisma III, 1948, 520.

neplodnem obdobju« med *Kraljem* in *Pohujšanjem* (takrat je pisal o njej npr. Finžgarju konec leta 1906), pa tudi zdaj se je še oglašala. Besede v *Beli krizantemi*, zapisane v začetku leta 1910 in namenjene dami, po sodbi katere Cankar prenažno piše, se vežejo z mislijo na to delo: »Tisti človek, o katerem ste govorili, se ukvarja z neko tragedijo že sedem let, pa še ni dovršil prvega akta; kadar bo napisana, mu bodo očitali prenažnost in površnost.«⁴⁷ Razgovor z Izidorjem Cankarjem za knjigo njegovih »Obiskov« oziroma za prvo objavo v reviji »Dom in svet«, zapisan le malo kasneje, znova govori o tem: »Vrhu tega imam še drugo veliko napako: preveč načrtov. Okrog mene so kakor robidovje, da ne morem naprej, kakor bi hotel. In ravno najlepši načrti niso nikoli izvršeni! Tragedija iz slovenskih kmetijskih puntov mi roji po glavi že osem ali devet let; cele scene vidim pred seboj, a napisati jih ne morem.« Na vprašanje o prihodnjih načrtih pa je pisatelj še enkrat izpovedal svoje znane, nekoliko nenavadne poglede na to delo: »Rad bi pisal dramo iz kmetijskih uporov. O tej drami sem rekel v *Krizantemi*, da jo pišem že sedem let — in še zdaj ni nič! Jezilo me je, da so oni, ki so pisali o kmetijskih puntih, vzeli kmete za socialiste in revolucionarje, graščake pa za same zveri. To vse skupaj ni nič res. Graščaki so ravno tako branili svojo staro pravico kot kmetje svojo novo.«⁴⁸

Po pisateljevi smrti je objavil Fr. Stele⁴⁹ še pričevanje slikarja, Cankarjevega znanca, ki da je v letu 1913 ali 1914 nameraval upodobiti bitko pri Brežicah in je ob tej priložnosti nekajkrat govoril o tej snovi tudi s Cankarjem. Ta slikar je videl tudi »kake tri strani rokopisa, ki ga je deloma tudi čital, a se ne spominja več njegove vsebine. Naslov je bil menda »Stara pravda« ali nekaj podobnega.« Slikarjevo pričevanje, ki nam ga posreduje dr. Stele, nam daje en sam nov podatek: domnevno ime tragedije. Pisateljevi pogledi na dobo in snov, ki jih navaja to pričevanje, se do kraja ujemajo s prej navedenimi in Stele sklepa, da je Cankar »hotel biti na obe strani pravičen«. Tudi podatek o treh straneh rokopisa je verjeten, vendar pri tem gotovo ne gre za rokopis iz časa, ko je tekel pomenek med slikarjem in našim pisateljem, temveč za starejši zapis: podatek se ujema s Cankarjevimi besedami v *Krizantemi*, da še ni »dovršil prvega akta«, kar bi lahko pomenilo, da ga je

⁴⁷ Cankarjevi Zbrani spisi XVI, 1935, 139.

⁴⁸ Dom in svet 1911, 317 in 320.

⁴⁹ Dom in svet 1921, ovitek št. 7—9.

vsaj »začel« in napisal prve prizore. Med ohranjenimi fragmenti pa tudi te liste zaman iščemo.

In še poslednja zasnova, edina iz obdobja po *Lepi Vidi*, misel na tragedijo *Starec* v letu 1913.

Dosedanje raziskave⁵⁰ so navajale pri iskanju sledov za tem dramatskim načrtom kot edini vir pismo bratu Karlu 16. (ne 26.!) decembra 1913. Že prej pa je zaupal pisatelj svojo namero Lojzu Kraigherju v dveh še neobjavljenih pismih, odposlanih nekaj tednov pred tem.⁵¹ Že 27. oktobra 1913 omenja dramo, ki da jo mora napisati, preden odide z Rožnika. O snovi ali naslovu to pot še ne govori, prav gotovo pa gre za isto zasnovo, katere zunanje elemente je 13. decembra istemu prijatelju že precej določno opisal: »Starec napreduje prav veselo. Vso snov, ki mi je bila med rokami ogromno narasla, sem strnil v dobo enega tedna in postavil sem eno samo prizorišče. Tragedija bo mestoma pisana v verzih.« Doslej znano sporočilo v Sarajevo pove pravzaprav manj, čeprav je glede terminov tako optimistično, kakor da bi bilo namenjeno založniku: »Ždaj pripravljam dvoje novih knjig: zbirko novel 'Moja njiva' in tragedijo 'Starec'. Mislim, da bosta obedve za Veliko noč med svetom.«⁵²

Izidor Cankar ima skoraj gotovo prav, da naš dramatik te tragedije sploh nikoli ni začel pisati. Odprto pa ostaja vprašanje zveze med to dramsko zasnovo in med črtico enakega imena, ki jo je objavljala pisatelj v »Slovenskem narodu« med 30. avgustom in 2. septembrom 1911 in ki jo omenja komentar h gornjemu pismu. Naslov je res isti, vendar gre pri tem za problem, lahko bi rekli za kompleks, ki je spremljal Cankarja vsaj od tridesetega leta naprej. Tako kakor omenjena črtica bi imela gotovo tudi drama avtobiografsko osnovo ali vsaj izpovedni značaj, o njeni vsebini pa bi bilo vsakršno ugibanje le nedokazljiva domneva.

Iz zadnjih petih let pisateljevega življenja nimamo prav nobenih pričevanj, da bi se Ivan Cankar še ukvarjal z dramskimi zasnovami, čeprav so ga te spremljale od četrte šole, ko je ponujal Borštniku »neko zelo bedasto enodejanko«, pa vse do *Starca*. Vzrokov za tako odpoved

⁵⁰ Cankarjevi Zbrani spisi XVIII, 1933, 416.

⁵¹ Pisma v Kraigherjevi zapuščini (še v zasebni lasti).

⁵² Pisma I, 1948, 155.

enemu najbolj živih pisateljskih ciljev je bilo gotovo več, vsaj dva pa sta tako jasna in preprosta, da nam globlje utemeljitve skorajda niso potrebne: po *Lepi Vidi* se pisatelj le še malokdaj vrača k daljšim besedilom, tudi v pripovedni obliki (*Milan in Milena*, *Grešnik Lenart*); skorajda vsa ta leta smo bili brez slovenskega gledališča, poglavitne vzpodbude za snovanje dramatskega slovstva.

SUMMARY

The writer of the present article discusses dramas which were planned by Ivan Cankar but which he did not write. They were to be written in the second period of his work for the theatre, mainly simultaneously when he was writing *Hlapci* and *Lepa Vida*. He was mostly preoccupied with these ideas immediately after the first performance of *Pohujšanje v dolini šentflorjanski* (1907). Some of the plans were new: the farce *Zalostni konec umetnosti* (settling an account with the critics of the šentflorjanska farce) and *Hamlet iz cukrarne*, a play with expressively autobiographical elements, while with other plays Cankar wished to realize his ideas from the previous years: *Nioba*, a play on Slovene land — Slovene mother; *Stara pravda*, a tragedy from the times of the peasant uprisings.

Cankar began to write three of these plays, and the first scenes of these plays have been preserved. These are: *Zalostni konec umetnosti*, *Nioba*, *Hamlet iz cukrarne*. The present article deals most thoroughly with the last mentioned and the longest manuscript, which was not yet known to the editor of the *Zbrani spisi* and *Pisma* and therefore could not be taken into consideration.

After *Hlapci* Cankar planned to write a play *Gospodarji* in which he wanted to settle an account with those who prevented the drama *Hlapci* to be performed. After having written *Lepa Vida* (1912) he only planned a play full of personal expression, *Starec*. In the last five years of his life Cankar abandoned the thoughts for the theatre to which he was loyal since his early youth. In that period he also seldom wrote long narrative prose works and his enthusiasm for drama was lessened by the fact that the Slovene theatre was closed in the time during the First World War.